

ФЕДІР ДУДКО

СТРИБОЖА ВНУКА

ФЕДІР ДУДКО

СТРИБОЖА ВНУКА

Оповідання з часів великого князя Ярослава Мудрого

Всі авторські права застережені.

diasporiana.org.ua

— 1948 —

Окладинка роботи С. Бабулевича.

А В Г С Б У Р Г

Було це в п'ятницю, над вечір.

Гаряче сонце, мов розпечене горно, сідало за Щекавицькою горою ¹⁾ й обливало сумним багрянцем верхи вікових дубів на київських Печерських урвищах.

У вузькій печері коло маленького монастирського скиту було душно, і старий, зігнений чорноризець із Адамовим черепом на каптурі сидів на ослоні під розлогим деревом, мочав гусяче перо в каламар і, прилігши до столу, писав на довгих звоях грецького папірусу:

„Бі же пяток, в'сходящю солнцю, і приспі о то чин Святополк с Печеніги, і с'ступиша ся обоі, і бить січа зла, яка же не бивала в Руси. За руки смлюще, січаху ся, і поудоліємь кров течаше, і с'ступиша ся трижди, і омеркоша бьюще ся“.

Старий схимник підняв голову, подумав, прислухався до лісової тиші і поклав перо в каламар. Потім узяв друге перо, вмочив його в кубишку з розпущеним цинобером, поправив

¹⁾ Гора в Києві, на якій, за народнім переказом, поховано одного з трьох братів, що заснували Київ — Щека.

ним заголовну букву, відсунув цинобер і взявся знову за каламар із чорнилом.

„І бисть гром велик, і тутен, і дождь велик, і молніям блистанія. Єгда же облістаху молнія, блещаху ся оружія в руках їх“ — писав далі чорноризець.

Навколо стояла тиша. Під горою з туго напнутими вітрилами пропливав Дніпром великий варязький корабель.

А в цей час за Аскольдовою могилою¹⁾, ген далі, за чорними пуцями і дикими ярами, до великого Ярославлевого княжого двору, що на горі над Почайною²⁾, прискакав на спіненому коні гонець від білгородського тисяцького³⁾.

Тисяцький бив чолом великому князеві і повідомляв: із Мичська⁴⁾ донесли йому, що сьогодні туди приїздить і там почуватиме давно очікувана місія короля франків Генрика з латинським архієпископом. Завтра рано місія переїздить Білгород⁵⁾, а десь перед полуднем

¹⁾ Аскольдова могила — це гора в Києві над Дніпром між Печерськом і старим містом, де, за переказами, поховано київського князя Аскольда.

²⁾ Почайна — річка під самим Києвом, що впадала за княжих часів в Дніпро. Тепер тієї річки вже нема.

³⁾ По теперішньому — губернатор.

⁴⁾ Мичськ — теперішнє м. Радомисль, що лежить на місці, де вливається річка Мика до Тетерева.

⁵⁾ Білгород — старовинний великий залюднений тисяцький город (фортеця) із самостійною єпископською катедрою недалеко Києва, на „великому київському шля-

прибуде до стольного города Києва. З місією, опріч архієпископа, їдуть два маркізи, графівна, п'ять великих бояр франкської столиці Парижа і сорок тяжких королівських комонників, як охорона. Місія везе багате віно¹⁾ за світлу князівну Ганну Ярославну. З наказу тисяцького, людей з усієї околиці вислано в бік Мичська й у бік Києва для поправи великого київського шляху. Білгород готовий до прийняття високих гостей. Тисяцький чекає на княжі накази.

Великий боярин Василь Вишата, накручуючи на кінець пальця довгий напийний золотий ланцюг тонкої корсунської роботи²⁾, уважно вислухав донесення тонця, закликав до себе старшого вирника³⁾ і наказав йому погостити білгородського післанця добрим медом. Потім швидко повернувся і сквапливою ходою попростував до великокняжих світлиць.

ху“, що провадив до західньої Європи. Тут збігалися торговельні дороги з Волині і Польщі — з одного боку та Галича й Угорщини — з другого. В Білгороді, на річці Ірпені, стояв зводний міст, коло якого до великокняжого скарбу збирали від купців мито.

¹⁾ „Віно“ — старослов'янське слово на означення викупу за дівчину, яку сватали. Так званого „посагу“ наші предки за молодістю не давали. Навпаки, жених мав платити за неї „віно“ родичам засватаної.

²⁾ Корсунь (або Херсонес) — грецьке торговельне місто і порт на Чорному морі. Корсунські вироби були дуже дорогі і славилися, як речі рідкі та високоартистичні.

³⁾ „Вирники“ — великокняжі дворові службовини.

І раптом усе заметушилося на княжому дворі. Вирники і слуги закрутилися по терему, із княжих стаснь почали спішно виводити осідланих коней, десь із верхніх хоромів старший боярин давав громовим голосом накази підручним. Підручні стрімголов злітали широкими сходами наділ і швидко розбігалися по княжих світлицях, службах і коморах.

А за пару годин молодий княжич Всеволод¹⁾ у шитих, золотом шитих візантійських шатах, з боярами і київськими іменитими людьми, сів у розкішний золочений повіз і в оточенні сорока великокняжих дружинників від'їхав до Білгороду. З княжичем вислано було для високих гостей парадні, німецької роботи великокняжі повози, запряжені найліпшими чорно-клубуцькими кінями²⁾.

Великий князь Ярослав, трохи наполягаючи на ліву ногу, сам вийшов на ганок відпроваджувати сина в дорогу³⁾. Коли блискучі шоломи дружинників, що супроводжали каравану, схо-

¹⁾ Всеволод — п'ятий, найулюбленіший син великого князя Ярослава Мудрого, що жив коло батька до самої смерті великого князя.

²⁾ „Чорні Клобуки“ або торки — назва східнього народу, що жив цілими масами при київських князях, виконуючи службу міліції в містах або дозорчу службу пізніших козаків на окраїнах держави.

³⁾ Великий князь Ярослав мав одву ногу коротшу від другої, як про це каже літописець. Проте це не перешкоджало йому бути дуже добрим їздцем і мисливцем.

валися за скрутом Боричева Взвоза¹⁾, князь побожно перехрестився в бік величних, уже потемвілих у вечірньому присмерку масивів Десятинної церкви, подивився на блідий місяць, що тонким серпом вирізався на темносиньому небі, і повернувся до палати.

— Чи наказали осьменникам²⁾ зігнати народ, щоб надати ліпоту³⁾ городу і підгороддям? — запитав Ярослав.

— Народ уже замітає вулиці, княже! — відповіли бояри, шанобливо розступаючись перед князем.

Ярослав відмахнувся рукою від лилика, що трохи не перед самими великокняжими очима безшумно перелетів у повітрі, і, поскрипуючи чобітками з зеленого хозу на червоних шиферних плитах ганку, ввійшов у хори.

Старий князь не бачив, як у цей час над його головою, на верхній критій терасі терему, спершись руками об оббиті пліщем поручні, стояла донька його Ганна. Князівна непорушно, з виразом якоїсь німої туги на блідому, немов із воску виліпленому, обличчі дивилася в той бік, куди від'їхав брат Всеволод. Білий місяць веселими блискітками світився у великих чо-

¹⁾ „Боричів Узвіз“ — назва вулиці в старокняжому Києві, що получувала горішче місто, або т. зв. „Город на Горі“, з торговельною частиною Києва — Подолом і пристанню.

²⁾ „Осьменники“ — міська міліція за княжих часів.

³⁾ Ліпота — старослов'янське: краса, порядок.

тирокутніх сафірах золотої діядеми на її голові, але цей блискіт був такий же непорушний, як і вся постать князівни. В місячному світлі переливалися тільки самоцвіти на краях золотом тканого полотнища візантійської павлоки¹⁾, що високо підносилося на овалі її грудей.

— Доно, ти тут? — почула князівна за собою голос великої княгині Ірини²⁾. — Іди до мене, хочу про щось поговорити з тобою.

Князівна Ганна повними туги очима подивилася під гору на масі покрівель величезного Подолу, на пристань на Почайні з цілим лісом корабельних щогол, на Дніпро, яким пропливала вгору довга каравана грецьких кораблів, вилискуючи масними світлами на спокійному плесі ріки, і повільною ходюю пішла до материні світлиці.

У стольному городі Києві і на великокняжому дворі стояв рух. Зігнаний з усіх київських передмість народ при світлах смолоскипів замітав вулиці і майдани міста, отроки³⁾ дбаливно чистили броні, кольчуги, ковані щити і

¹⁾ Павлоки — тонкі, відомі на весь світ, делікатні шовкові матері візантійського виробу. „Візантійські дорогіші матері довгі часи не знаходили собі рівних в Європі, каже історик І. Крип'якевич, — і тільки королівські двори могли дозволити собі купувати таку розкіш“.

²⁾ Мати князівни Ганни Ярославни, друга жінка великого князя Ярослава Мудрого, була шведська королівна Інгерга, донька короля Оляфа, що в православ'ї прийняв ім'я Ірини.

³⁾ Отроки — джури при княжих дружинниках.

червлені шоломи княжої дружини, дворова челядь бігала, мов учаділа, з бретяниць¹⁾ на кухню і з кухні до медушів²⁾, чуланів, пивниць, гридниць³⁾.

Старий Київ і старий князь великої Русі готувалися до прийняття далеких франкських сватів.

Було це в п'ятницю.

¹⁾ „Бретяниця“ — стара назва спіжарень.

²⁾ „Медуші“ — великокняжі льохи з медами.

³⁾ Гридниця або гридні — частина великокняжої палати, де жила т. зв. „гридь“, тобто княжі служилі люди та прибічники.

А в неділю, по урочистій службі Божій, усе княже місто гуділо від дзвону бил і кампанів на київських і позакиївських церквах.

Уже віддавна старе Аскольдове місто не мало такого урочистого вигляду, як сьогодні. Коло дзвіниць усіх церков, починаючи від церкви Благовіщення над проїздною брамою Золотих Воріт, до св. Власія на Житньому Торжищі¹⁾ і від св. Ірині, що над Хрещатим яром, ген-ген аж до далекої Свято-Василівської церкви у Вишгороді, на шпихах усіх міських брам і сторожових веж, на стовпах посеред майданів і на щоглах кораблів на пристані — скрізь маячать розпростерті пурпурні полотнища. Легкий вітерець напинає прапори і, перебігаючи по них хвилями, пустотливо лопотить. Маса народу пішо і кішно, в святочних, як на Великдень, одіннях вливаються звідусіль на широкий майдан перед святою Софією. Там, у пишнію прибраних килимами наметах, великокняжі слуги гостягь кожного брагою, пивом, грецьким вином і міцними київськими медами.

¹⁾ Церква св. Власія при колишній „Бидлогонній вулиці“ на Подолі, на місці требища-поганського бога Волоса, покровителя скотарства.

Пливе цей народ з усіх кінців: з Кудрявця, Жидового города, Кисілівки, Дорожниці¹⁾ й Щекавики — Жидівською Брамою; з Предславина²⁾, Берестова³⁾, Пересічина й Угорської Слободи через Лядські Ворота; з Видобичів і різних інших сіл, слобід та пригородів попри високі земляні вали та високі зруби⁴⁾ до Золотих Воріт.

Одну тільки Подільську Брану від Боричева Взвоза сьогодні замкнено. Поділ хай вибачить. Коли хто з подолян хоче дістатися до верхнього городу, хай іде обходом, через Копирів Кінець⁵⁾, а Подільської Брани сьогодні не відчинять: такий великокняжий наказ.

¹⁾ „Дорожниця“ (пізніша назва — Дорогожича чи Дорогожичі) — форпост при групі гір із західного боку Києва, де сходилися дороги, що провадили з Галичини, „Ляхів“ і західної Європи до великокняжого міста і де були головні вали, що боронили підступи до Києва. Ще Володимир Великий облягав Ярополка в Києві коло цих валів. Хто брав це місце, той володів уже долишинім Києвом або Подолом. Місце це сильно зрошене кров'ю і наповнене кістками колишніх оборонців старого княжого Києва.

²⁾ Предславино — село, де жила улюблена сестра великого князя Ярослава (донька Володимира Вел. і половецької князівни Рогніди) — Предслава.

³⁾ Берестово — підміське село, де був малий двір Володимира Великого та літні двори бояр і іменитих людей.

⁴⁾ Bastiони називали в тих часах зрубами.

⁵⁾ Копирів Кінець — передмістя старого Києва на Кудрявці, в сусідстві Жидових Воріт. Одним кінцем це передмістя притикало до Ярославових валів, другим спускалося на Поділ.

Піші і комонні осьменники в блискучих шоломах, із позолоченими гривнами на шиях¹⁾, ледве стримують людський натовп.

— Та не налирайте, люди! Та меду і браги всім вистане! Її в княжих медушах, що води в Либеді²⁾.

У натовпі киян то тут, то там видно франкських королівських комонників. Вони на рослих конях, прикритих довгими попонами, в сталевих шоломах і сірих сталевих кольчугах. На плечах у них сині плащі з широкими червоними, роздвоєними на кінцях хрестами.

— Дайте дорогу гостям!.. Дайте дорогу, люди!..
— покрикують осьменники.

А в кінці величезного, людьми залитого майдану, коло мосту над глибоким яром, що відділює Володимирів горб від нового Ярославлевого города, відділ княжих дружинників у блискучих бронях перепускає Софійською Брамою на той бік „нарочитих“³⁾ гостей. Ті „нарочиті“ гості: бояри і боярські діти; варязькі, обкуті залізом князі; суворі, із широкими мечами, ясноволосі тевтони; візантійські цісаревичі з золотими двохголовими орлами на грудях і з такими ж тканими орлами на довгих плащах іззаду; пихато

¹⁾ Гривни — металеві прикраси довкола шиї, дуже вживані в княжих часах (походить назва від слова „грива“). Носили гривни і чоловіки, і жінки.

²⁾ Либедь — річка з південного боку Києва, що впадає в Дніпро. Зберіглася ця річечка ще й донині.

³⁾ „Нарочитий“ — вибраний, іменитий.

вистроєні лядські ксенжата; поважні угри й усякого роду інша „латина“¹⁾.

Чужинні гості поважно переїздять міст над яром, глухо вистукуючи копитами своїх коней під темним склепінням брами, і вступають на чисто заметений і сьогодні розігнаний з нагоди великого свята „Бабин Торжок“.

Тут, посеред площі напроти Десятинної церкви св. Богородиці, стоять ще за Володимира-князя спроваджені з Корсуня чотири величезні квадриги з мідяними кіньми, а трохи далі за ними, ближче до великокняжих палат, дві статуї нагих старогрецьких богинь. Цей форум коло богинь чи „див“, як називали їх кияни²⁾, сьогодні висипаний сосниною і прибраний розкішно квітами.

Гості минають „дива“, алею високих київських тополь і широко відчиненою брамою в'їжджають на великокняже подвір'я, повне людських голосів і брязкоту струн княжої музики.

Сьогодні пир на княжому дворі. Сьогодні старий князь Ярослав, великий володар Руської Держави, гостить далеких сватів короля франків Генрика I Капетинга, сина покійного Роберта Благочестивого.³⁾

¹⁾ „Латиною“ називали в княжих часах усіх чужинців із Заходу.

²⁾ Від цих „див“ Десятинна церква ще до 17-го віку мала назву „Богородиці коло див“.

³⁾ Роберт був королем французьким у рр. 996—1031; його син Генрик I (жонатий з Ганною Ярославною) корював у рр. 1031—1060.

З пристані на Почайні видно краєчок Верхнього Города. Виліскуючи золотими банями церков, увесь виступ великої київської гори видається увінчаним зубцями пишної корони. Над самим урвищем, розбрискуючи сліпуче сонце на золоченому даху, стоїть двохярусна величава княжа палата. Неначе орлине гніздо з вершечка скелі, дивиться вона вікнами своїх світилиць далеко на всі сторони широких, розкинутих у безкрай просторів великої Руської землі.

З пристані видно, як на довжелезних критих галеріях, що обперезують з усіх боків княжий терем, між стовпами, густо завитими виноградом і плющем, рухаються маси людей у блискучих нагрудниках, кривавих пурпурах, яскравих павлоках і білих, як сніг, дівочих мережах. То гості великого князя на його золотому піру, що гучно гримить на все стольне місто.

— І пречудовий же ваш Київ! Ma parole d'honneur, mon ami!¹⁾ — дивлячись угору і примружуючи очі від лискоту золота, каже франк Леру своєму приятелю, київському купцеві Могуті. — Не

¹⁾ Французьке: Слово даю, мій дорогий.

знаю, чи є де місто на Заході, що було б краще за вашу столицю.

Слова Леру лестять Могутин гонор. Він повертає голову до свого приятеля і по-франкськи відповідає йому:

— А щоб ти знав, mon ami — сказав ти найсвятішу правду! Я в купецьких справах бував у різних далеких містах: бував у вашому Парижі, був не раз у Генуї, Празі, Венеції, Пізі, бував у інших великих містах, а ліпшого, як наш Київ, таки не бачив. Одно тільки місто є на світі, перед яким Київ може вступитися на бік — це Царгород.

— Ну, Царгород! — сказав Леру і подивився здвож блискучого Дніпра на південь, у грецький бік. — Не дурно ж він Цар-Городом зветься.

— Але не все в Царгороді ліпше за наш Київ, — поспішив додати Могута. — Ось поїдемо — я тобі покажу нашу пристань. Не знаю, чи ліпший буде за неї царгородський Золотий Ріг, дарма, що він при морі стоїть!

І вони повернули коні до Почайни.

Купець Пурикес, що стояв збоку і з цікавістю прислухувався до їхньої розмови в незрозумілій йому франкській мові, подивився їм услід, підійшов до осьменника, кивнув йому головою в бік франка і багатозначно завважив:

— Іздять тут і розглядають наші вали, город-

ці, затвори ¹⁾ і зруби з коморами зброї. А я думаю, що купець Могута зовсім даремне показує все тому молодцеві з далеких франкських країв. Гості, бач, гістьми і князівна наша Ганна королевою франків скоро буде, нехай їй Бог пішле нащадків, як того піску на дніпровому березі, але тим пурицам не варт нічого показувати. Воно сьогодні добре все і завтра буде добре. Ну, а що, як ті франки одного якогось дня навалляться на нас, як то зробили колись печенізькі орди!

Осьменник пильно подивився на Пурикеса. Висловлена ним думка дуже зацікавила його. Але почув веселі звуки княжої музики з узбіччя гори, подивився на пурпуриі полотнища, що густо повівали на всіх — і своїх, і чужих — кораблях на пристані і зневажливо посміхнувся.

— Чого ти так боїшся, Пурикесе?

Та як навалляться на нас, не ти ж будеш воювати з ними, а ми. Ви ось з діда-прадіда живете тут на нашій землі і все від тої землі маєте, чого вам тільки не забাগнетъся. А чи є, хотів би я спитати тебе, хоч один муж із вас посеред наших воїв, що разом із нами боронив би ту землю, на якій ви спільно з нами живете і яка спільно всіх нас годує?

— Ми платимó на війну! — швидко вставив Пурикес.

¹⁾ „Затворами“ називали в тих часах крамниці, склади з товарами.

— Хе, платимо! — криво всміхнувся осьменник. — Гроші, Пурикесе, не людська кров. Всі готові платити, а хто, в разі потреби, питаю тебе, воювати буде? Ми своїми грудьми боронимо нашу землю, а не ви — чого ж так боїшся? А, по-друге, чи знаєш ти, Пурикесе, де ті франки є? Та ж звідси до них двадцять і вісім днів суходолом їхати треба — зрозумів це ти? Двадцять і вісім днів Пурикесе!

Пурикес підняв угору свої сухорляві плечі і поблажливо всміхнувся.

— Пхе, чому б не знати! Знаю. Мало хіба наших гебрайських купців до франкської землі їздить! Двадцять і вісім днів сказав ти — це правда. Ну, а печеніги хіба не за двадцять і вісім днів, дороги живуть від нас? А половці? А варязі?

— А що він тут, собача ніздря, про варягів пत्याє? — несподівано виступаючи з-за Пурикесових плечей, грізно відізвався велетенського росту білявий купець-варяг. — Що ти тут про варягів верзеш, га? Чи може хочеш, щоб я вхопив тебе зараз за кістляву твою ногу і геть через усю Ситомлю ¹⁾ аж туди он, на середину Дніпра перекинув?

Переляканий Пурикес зблід, зігнувся і, втягнувши голову в плечі, почав втискатися

¹⁾ Ситомлею називали колись великий вигін між рі-
ою Почайною (якої тепер нема) і Дніпром.

в юрбу, що обступала їх. І коли всі озирнулися за ним, його вже й близько не було.

Юрба голосно засміялася, оглядаючи могутнього варяга.

— Заяць купий! — призириливо сказав варяг. — Ось, коли він перед собою силу чує — бач, який чортополох! А там десь, по темних закомарках своїх ганебних галер, певне переховує і мучить оскоплених наших невільників¹⁾. Чи не має часом цей купець своїх кораблів, що Сеймом пливають поза Путивль і волоком крам на Дні переправляють?

— Має! — швидко потвердив хтось із натовпу.

— Ну, то я тоді знаю, хто це! — заявив варязький купець. — Я його в Суразькому морі²⁾ бачив, як він наших невільників на продаж до Хорасану³⁾ через Касоги⁴⁾ віз.

— Невже? — вигукнуло з юрби відразу кілька

¹⁾ У тих часах одним із найголовніших, хоч і заказаних у християнських краях, артикулів торгівлі Європи із Сходом були невільники і дівчата. Як оповідають арабські літописці ібн-Хордадбек і ібн-Хаукаль, дуже важну роллю в цьому ганебному торзі відігравали також гебрейські купці. Таємно в слов'янських краях купці живим товаром оскоплювали (кастрували) невільників і постачали на східні ринки вже готових евнухів.

²⁾ Суразьким морем колись називали теперішнє Озійське море, що впадало в море Руське (тепер Чорне).

³⁾ Хорасан — північна Персія.

⁴⁾ Касогами називали в старовину теперішніх черкесів. Жили вони при Суразькому морі.

голосів. — Пурикес? Свиняча б кров його залила!

Варяг додав:

— Було серед тих невільників трохи варягів наших, трохи угрів, ляхів, моравів, але найбільше ваших, полян. І разом із невільниками гарних дівчат звідкись із далеких країв віз.

У натовпі слова варязького купця викликали велике враження.

— До Дніпра-Славути всіх їх! — загуло навколо. — Ракам на прожиток!

Осьменник суворо подивився на юрбу, потім на княжий двір на горі і підступив до варяга.

— А чи певне ти знаєш це, гостю купецький? Якщо твердиш таке, я зараз у старости купецького це зголошу.

Варяга заскочили осьменникові слова.

— Щоб певне, чоловіче добрий, то боюся гріх на душу брати і заприсягти на святому хресті. Але мені здається, що то таки його, ідолового сина, кораблі були. Сказав, що знав, люди добрі, а тепер уже ваше діло домагатися від осьменників, щоб справу розслідили.

У юрбі закричали:

— Еге-ж, осьменники наші розслідять! Вони і без розслідів знають, хто нашими душами і тілами торгує... Хто наших дівчат до перських гаремів продає... Тільки мовчать — купці їх у своїх кишнях мають.

Осьменник грізно повернувся в бік цих викриків.

— Ану-но, вийди сюди той, хто говорить таке!

В юрбі запала тиша.

Варяг-купець побачив, що заноситься на халепу, і поспішив відвернути увагу юрби від Пурикеса. Він подивився на княжий терем, звідки долітали веселі звуки музики, і сказав:

— А там у князя веселощі! Ось де люди сьогодні грецького вина поп'ють, дай Боже здоров'я князівні і князевим гостям! Я купець, люди добрі, від грецького вина.

І, сказавши це, швидко відійшов у бік пристані.

Але юрба не вгамовувалася. То там, то тут під адресою Пурикеса й осьменників підносилися різкі викрики незадоволення. Осьменник подав знак свищиком і на допомогу йому прискакало кілька осьменницьких комонників. Вони розігнали юрбу.

Тимчасом купець Могута із франкським гостем Леру були вже далеко. Вони переїздили попри довжелезний ряд купецьких комор із крамом, що стояли здовж пристані. Купці-християни сьогодні святкували неділю і більша половина комор була замкнена. Але жиди, козари, половецькі купці і погани, не зважаючи на старостин наказ не працювати в свята, сиділи по своїх затворах і щось там порядкували.

Леру, переїжджаючи попри ці склади, заглядав крізь відчинені двері до їх середини і поміг із дива вийти, які маси різного краму вони ховали в своїх надрах. Були тут найдорожчі грецькі паволоки, золотоголави та інші тонкі делікатні тканини, арабські й перські (фофудії ¹⁾, састі, луди ²⁾, червінці ³⁾, килими, опанча, оксамити, паргородські і корсунські емалі, золотий і срібний посуд, різні вироби із самоцвітним камінням, славні на увесь світ філігранові й узорчасті речі золотарської візантійської, штуки, порцеляна, грецькі вази, грецьке й арабське скло, міхи і бочки з вином, коріння, горіхи, південні овочі, сушена риба, дорогі футра, солодоці, паргородські і корсунські ікони, пахучі смоли й олійки, перські мечі, італійські шоломи, німецькі кольчуги, мідяні нагрудники, дамаські булати, горючий камінь ⁴⁾, слонова кість, мармури і безліч усяких інших виробів і природних дарів півдня, півночі і заходу.

Запах риби і шкір, змішаний із тонкою аромною помаранч, різних оліяків і пахучого коріння, стояв густим чадом навколо і далеко розлягався по Подолу.

З другого боку дороги, здовж берега Почайни, тихо дрімали на котвицях і коло „притик“ ⁵⁾

¹⁾ Фофудії — дорогоцінні брукати.

²⁾ Парча.

³⁾ Червінцями називали в старовину міткали.

⁴⁾ „Горючим каменем“ звали в старих часах бурштини.

⁵⁾ „Притики“ — старослав'янське: причали.

сотні кораблів із цілим лісом щогол і різної форми вежами на фантастичних, оббитих мідною бляхою носсах у виді драконів, носорогів, левів, сов, ведмедів, лебедів і різних інших звірів та птахів. Кораблева служба, користаючи з свята, розбрелася по місту або сиділа по корчмах на пристані і пила там славетні, на весь торговельний шлях із варягів у греки, київські міді.

— Поїдемо тепер на ту гору! — показав Могу́та рукою на узбіччя, зване „Кожемяками“. — Хоч і свято сьогодні, а все ж можна побачити наші славні майстерні шкір, футер, глиняного та дерев'яного посуду і цегли, що дзвенить, як мідь.

Вони поїхали.

На шумливих вулицях величезного Подолу з церквами по боках, садами, цвинтарями, корчмами, ятками, затворами та широкими торговими таврами і рухався у всіх напрямках людський натовп. Чути було скрізь найрізноманітніші мови: руську ¹⁾, моравську, грецьку,

¹⁾ Назва „Русь“, „руський“ були старими назвами українського народу. Слово „Україна“ появилася значно пізніше. Стародавня назва нашого народу „руський“ збереглася де-не-де (напр., у Галичині) по нинішній день. Москалі були в княжих часах зовсім незаниманим напочатках, а пізніше позбавленим будь-якого значення племенем. Вже пізніше, з заснуванням Москви і розростом московської держави, Київ втрачає своє політичне значення, а згодом підпадає під зверхність Москви. На початках 18 ст. московський цар Петро I перебирає від нас стару нашу назву „руський“ для охрещення москвинів, а Московію називає „Россією“.

нормандську, чудську, жидівську, вірменську, латинську, козарську, касожську, перську, лядську, німецьку, чеську, угорську, арабську. Зправа і зліва вулиць сиділи сліпці, похитували голеними головами, з яких довгими, як вужі, вузькими пасмами звисали набік чуприни, вигравали на лірах та гуслях і тужливи-ми голосами просили в людей милостиню.

— Яка маса сліпих у вашому краї! — здивовано завважив Леру. — Я ніде в цілому світі не бачив їх стільки.

— Це свята Візантія постачає їх нам! — пояснив Могу́та.

— Як то Візантія? — запитав Леру. — Не розумію тебе, брате.

— Бачиш, mon ami, — заговорив Могу́та, — всього тільки три літа, як ми замирилися з Царгородом. Війна з греками нам цим разом не повелася, і кілька тисяч наших воїв дісталася до них у полон. Ну, а греки своїм звичаєм повибирали бранцям очі і пустили їх назад додому. Ось тепер і маємо хмари цих нещасних, куди оком не кинь ¹⁾.

¹⁾ У боротьбі з ворогами візантійці виявляли незвичайну жорстокість. Наприклад, цар Василь II (976—1025 р.) у війні з болгарами наказав осліпити 50.000 бранців і тільки що-сотому залишив одно око, щоб він міг своїх осліплених братів довести додому, за що дістав назву Болгаробійця (І. Крилякевич „Всесвітня історія“, Львів, 1938, ст. 399).

— Як? — скрикнув Леру й аж зупинив коня. —
Щоб християни християнам робили таке?

— Як бачиш! — спокійно відповів Могу́та. —
З одного боку ніби культура, артизм і високі
християнські чесноти, а з другого — варвар-
ська жорстокість, на яку ледве чи спромоглися
б навіть номади¹⁾.

Леру задумався.

— Я ніколи чомусь не любив Візантії, — ска-
зав він по хвилині. — А тепер я починаю про-
сто ненавидіти її.

І, швидко знявши з своєї шиї тонкий ланцюг
із емалевим хрестом візантійської роботи,
що вчора купив на київському торзі, кинув
його в мисочку сліпця, який сумно виводив під
брязкіт гуслів тужливу мелодію.

З торговища вони повернули на Боричів
Узвіз і поїхали до Подільської Брами. Брама
була замкнена.

— Ах, я й забув зовсім про князів наказ! — при-
гадав собі Могу́та. — Подолян сьогодні не пу-
скають цими воротами до міста. Поїдемо далі
цим яром.

І, притиснувши коней острогами, вони поскакали
зеленою долиною ріки Киянки до Глубочиці²⁾.

¹⁾ Номади (слово грецьке) — дикі кочові народи.

²⁾ Глубочиця — річка, що впадала в Почайну; Киянка — доплив Глубочиці. Обох цих річок у Києві давно вже нема. Лишилися тільки назви вулиць: Глубочиця і Киянівський провулок.

У пишних великокняжих хоромах веселощі
ллються широкою рікою. Під просторим ша-
тровим склепінням палат, розкішно розписаних
візантійськими майстрами, у повітрі, насиче-
ному тонкими запахами делікатних олійків,
стираксу¹⁾, помад і бальзамів, стоїть веселий
шум голосів. У цьому шумі слова різних гові-
рок сплелися з жіночим і чоловічим сміхом,
звуками музики, брязкотом зброї і дорогоцін-
ного посуду. Як рої бджіл, гудуть підхмелені
гості за довжелезними столами, заставленими
різним брашно²⁾, солодощами, братинами з тон-
кими київськими медами і золотими збанами
з угорським, бургундським, шампанським і цар-
городським вином. Сліпуче сонце вривається
крізь ажури кольорових шиб і блискає на зо-
лотих лудах і самоцвітному камінню гостей.

Пишний великокняжий обід закінчився. Кня-
зівна Ганна Ярославна з приставленою до неї
дамою франкського королівського двору гра-
финею Монморансі і київськими бояришнями
відійшла до своїх світлиць. Пішли також на

¹⁾ Стиракс — пахощі, що видобувалися з кори дере-
ва, яке росте в Малій Азії і Сирії.

²⁾ Брашно (старосл. слово) — їдження.

спочинок старий великий князь Ярослав із великою княгиною Іриною.

Але пир триває далі. Гостей приймають тепер княжич Всеволод і князівна Лизавета Ярославна¹⁾. З ними при столі — два франкські маркізи, княгиня польська Доброніга²⁾, княгиня турівська Гертруда³⁾, королева угорська Агмунда⁴⁾, волинський князь Святослав Ярославич⁵⁾, норвезький королевич Гаральд⁶⁾, два грецькі цісаревичі Ігор і Константин, новгородський княжич Ростислав Володимирович⁷⁾ та інші королевичі й княжата — угорські, чеські, німецькі, польські, шведські.

Митрополит Іларіон київський, що сидів по-

¹⁾ Лизавета Ярославна — друга, молодша донька великого князя Ярослава, до якої довго присватувався норвезький принц Гаральд і пізніше таки оженився з нею.

²⁾ Княгиня Доброніга Володимирівна, рідна сестра великого князя Ярослава, була замужем за польським князем Казимиром Відновителем.

³⁾ Гертруда — німецька князівна, жінка князя північного і турівського Ізяслава Ярославича.

⁴⁾ Агмунда, жінка короля угорського Андрія, була руською князівною. Деякі історики думають, що це була донька Ярослава Мудрого — Настасія.

⁵⁾ Святослав Ярославич — другий син Ярослава Мудрого.

⁶⁾ Норвезький королевич Гаральд Сміливий, жених князівни Лизавети Ярославни.

⁷⁾ Ростислав Володимирович — онук Ярослава Мудрого.

руч із архієпископом моським Роґері¹⁾, нахилився до нього і тихо по-грецьки сказав:

— Забава, бачу, тільки-но починається. Чи не пішли б ми, брате, з тобою трохи перейтися по княжому ганку?

— Дуже радий, брате! — відповів по-латинськи архієпископ і швидко встав із-за столу.

Князі церкви перейшли попри довгі шумливі столи до сусідньої палати, майстерно оздобленої величезними мамутовими білами²⁾, і звідти вийшли на широку, устелену шиферними плитами терасу з боку Подолу.

В долині під горою мерехтіло банями церков і зливалося строкатими барвами покривель у різнокольоровий килим широчезне долишнє місто. Воно ген-ген простягалося по-під гребенем київських висот далеко в бік Вишгорода, що ледве виднівся в синявій імлі. З правого боку обпоясувала Поділ заставлена кораблями Почайна, за нею, до голубих вод Дніпра, розлягалася покрита лозою Сітомль, а за Дніпром, до ледве помітної сизини лісів на далекому обрії, розгорталися величавим зеленим океаном неоглядні простори лук. Над рікою, виблискуючи

¹⁾ Мо — місто у Франції. На заручини з князівною Ганною король французький Генрик вислав до Києва моського архієпископа Роґері.

²⁾ В околицях Києва до цього часу знаходять кістяки мамутів. За княжих часів кістяків цих знаходили так багато, що частину їх, головним чином біла мамутів, вивозили кораблями на продаж до східних ринків.

на сонці срібними крилами, літали голуби і дніпрові чайки.

— Ні, таки на диво прегарне ваше місто! — любуючися в сто-сотий раз чудовим краєвидом, захоплено сказав архієпископ Рогері. — Скільки людей, брате, має ваш Київ?

— Понад сто тисяч, — відповів митрополит Іларіон, погладжуючи рукою свою довгу, сиву, як у біблійних патріархів, бороду. — В тому буде до двадцяти тисяч чужинців¹⁾.

— О, величезне місто! Велике й чудове! — похвалив іще раз архієпископ. — Справді, нема, здається, ліпшого місця на землі, де б великому Богові захотілося покласти печать своєї святої благодати.

Архієпископову увагу звернула на себе у віддалі, при березі Дніпра, купа будівель своєї рідної форми, обперезана високими валами, з кількома дерев'яними вежами на рогах.

¹⁾ Проф. М. Грушевський пише в своїй „Історії України-Руси“ про число мешканців княжого Києва: „Як великий був давній Київ, показує великість території, яку він займав... По всякій правдоподібності ми можемо тодішню людність Києва з передмістями числити не менше, як на 100.000. Титмар із слів німецьких вояків, що ходили з Болеславом у Київ, описує його, що то було велике місто, мало більш ніж 400 церков, 8 торгів і нечисленну силу народу“ (т. II, вид. 2-е, 1905, ст. 272). Згаданий проф. М. Грушевським Титмар Мерзебурзький був у Києві в 1018 р. Він взагалі не міг надивуватися високим осягам духової і матеріальної культури тодішнього Києва.

— Якась твердиня? — запитав він, показуючи туди рукою.

— Це городець при усті ріки Десни, — пояснив митрополит, — для оборони підступів до Києва з боку Варягів і Сіверщини. Кожен корабель із півночі, пропливаючи попри нього, складає там князеві мито.

І, повертаючись вправо, показав рукою на південь.

— З грецького боку ми маємо не один десяток таких міцних городів і городців.

Вони постояли якийсь час, любуючись чарівним краєвидом, перейшли терасою на соняшний південний бік і зупинилися над урвищем, що стрімко спускалося в глибокий, порослий густим лісом яр. Зовсім недалеко від них, по той бік яру, на залитій сонцем зеленій лісовій галявині, спокійно, не лякаючись гуку музики і людських голосів на княжій горі, паслося кілька сайгаків і турів¹⁾.

— Це княжий заповідник, — пояснив митрополит, показуючи рукою на густий ліс, що підіймався з яру на протилежні бугри. — Тут полюють тільки великі князі та їх гості.

— А то що? — запитав раптом архієпископ, показуючи рукою на велику похмуру будову із закратованими віконцями на південно-захід-

¹⁾ Дикі звірята, що вже давно перевелися на землі. В княжих часах турів було дуже багато.

ньому боці, що стояла самотньо, осторонь від інших будов у куті коло земляного валу.

Митрополит Іларіон із сумом подивився на неї.

— Це поруб¹⁾, — сказав він не відразу. — У цьому порубі сидять найнебезпечніші вороги нашого державного спокою.

Потім обережно озирнувся навколо і тихо, над самим вухом архієпископа Рогері додав:

— У цьому порубі, брате, ось уже п'ятнадцять років сидить рідний великокняжий брат Судислав, колишній князь псковський.

— Шіснадцять років? — здивовано, але так само тихо перепитав архієпископ.

Митрополит подивився своїми розумними очима в далечінь, де голубою смугою блищав поміж верхами лісу Дніпро, прижмурив їх і по хвилині мовчанки заговорив:

— Не нам судити великокняжі діла. Але одно можна з певністю сказати: не знайдеться в нашій державі нікого, хто заперечив би, що в справах державних нашим великим князем кермує висока, може навіть божеська мудрість, брате мій. Уся біда нашого державного устрою в тому, що кожен князь заведеним у нас зви-

¹⁾ „Поруб“ — старослов'янська назва тюрми. Один із таких порубів стояв у подвір'ї київських великих князів і в ньому 16 років просидів рідний брат вел. кн. Ярослава, князь псковський Судислав.

чаєм дістає свій уділ. Ми маємо через це кілька малих держав і державок в одній великій державі. Воно, правда, не тільки в нас таке. Це бачимо й у інших державах. І це велике ало. Не згадуючи вже про заздрість і заколот серед князів, що ослаблюють могутність держави, кожен князь пнеться за всяку ціну до того, щоб заволодіти золотим київським великокняжим столом, не думаючи про те — має він право і природний хист до влади, чи ні. Так воно й із цим Судиславом було, нехай йому Бог простить його нерозум і гордість! І не тільки було, а й є, бо цей Судислав по сьогоднішній день не хоче відступити від свого посягання на великокняжий престіл.

Архієпископ задумливо помовчав, вдивляючись у маленькі закратовані віконця похмурого порубу, відвернувся і глибоко зідхнув.

— Так, так, дорогий брате. Кожен до тої влади тягнеться, як оса до солодоців. А чи багато людей розуміє на світі, що для того, щоб ту владу тримати в руках, треба мати божий хист і високий ясний розум.

Архієпископ Рогері хотів додати, що в них, у франкській землі, справа державного устрою стоїть ні грохи не краще, як на Русі, що численні феоди підточують державну міць їхнього краю, але подумав, іще раз зідхнув і мовчки пішов далі.

Вони були вже на скрутї тераси, що повертала на західній бік. Звідси, з-поза високих

тополь, відкривалася панорама широкого, густо залитого людом майдану коло нової золотобанної церкви св. Софії. Митрополит простягнув руку, щоб звернути на щось увагу архієпископові, коли раптом якось невідома сила примусила його озирнутися. Він повернув назад голову і враз те, що побачив, на мить скувало йому мову.

У повітрі, над вистеленою червоними і білими плитами терасою, з верхніх вікон княжого терему перелетіла китиця квітів і впала за густо обвиті плющем поручні кудись наділ, на дно глибокого яру, над яким хвилину перед тим стояв він із архієпископом Рогері.

Митрополит миттю зиркнув нагору, на відчинене вікно терему, і встиг лише помітити, як, швидко відвернувшись від нього, там зникла якась дівоча постать. Обличчя дівчини митрополит не встиг побачити. Але в блискучій діадемі на дівочій голові він виразно помітив сині сафіри, що бачив сьогодні на одній князівни Ганни.

Митрополит тривожливо подивився на архієпископа. Але, переконавшись, що той нічого не завважив, швидко ступив назад, до краю тераси, і через поруччя подивився вділ.

— А що там? — озирнувшись, запитав Рогері.

Митрополит нічого йому не відповів. Він дивився на дно яру, в якому побачив якогось юнака в багатому візантійському строї. Юнак підбіг

до місця, куди впала кинена з вікна китиця квітів, гнучко нахилився, вхопив її і, вирвавши з неї якусь цидулу, вертко, як вивірка, сховався в поближких кущах глоду. Хто був цей юнак — митрополит не встиг роздивитися.

— „То ось воно що!“ — схвильовано подумав Іларіон і пригадав собі сумне, мертвенно-блїде обличчя князівни Ганни на сьогоднішньому пиру. — „Е-е, це вже справа заноситься на щось зовсім кепське!“

— До чого ти там придивляєшся, брате? — знову запитав архієпископ.

Намагаючись привернути собі спокій, митрополит відійшов від балюстради і повільною ходою наблизився до Рогері.

— Спостерігав, яке враження робить гук у великокняжій палаті на сайгака, що пасеться вдолі, — відповів він.

І, показуючи рукою на церкву св. Софії за майданом, завважив:

— Багато клопоту і грошей коштує нашій державі ця церква, але маємо ту гордість, що ніде на цілому сході, крім святої Софії в Царгороді, ліпшої катедри нема.

Архієпископ стояв і любувався видом пишної, не зовсім іще викінченої церкви з масою круглих прибудов і арочених бань, що мерех-

тіли на сонці. А митрополит Іларіон мовчки стояв коло нього і думав:

— „І хто може бути той молодець? Та ж доста мені зараз крикнути на тривогу, щоб княжа дружина з вирниками кинулася навздогін за тим очайдухом і негайно скованого привела його сюди! Що потім було б — про те лише не думати. Коли княжий рідний брат Судислав шіснадцять років у порубі сидить, то що ж того молодця могло б чекати?“

І раптом увесь похолов від страшної думки:

— „А чи нема часом якогось злого наміру у цьому всьому? В зелену молоду голову які тільки божевільні думки прийти не можуть!“

Він зблід, поправив рукою чорний клубок на голові подивився на маленьку фіолетову шапочку на архієпископській голові і запропонував:

— А чи не добре було б нам, брате, поїхати додому і трохи спочити по всьому? Над вечір, коли відпочне великий князь, ми знову повернемося сюди.

Архієпископ моський дуже охоче пристав на це.

Митрополит увійшов до палати, закликав вирника і наказав йому передати стайничому, щоб він негайно подав до ганку митрополичі коні.

Архієпископ моський іще спав солодким пообідняним сном, коли, з наказу митрополита Іларіона, молодий іподіакон увійшов до його покою й обережно збудив його:

— Владика митрополит прислав мене повідомити вашу ексцеленцію, що пора їхати до великокняжої палати.

Архієпископ устав, вмився холодною водою і почав збиратися. А митрополит Іларіон у цей час стояв коло вікна сусіднього покою, дивився на казкові переливи тонів перлямутрового обр'я, за яким сідало сонце, і, повний тривоги в душі, думав:

— „А що, як буде запізно вже і з князівною Ганною станеться якоесь лихо? І як я раніш не подумав про це!“

Уже вечоріло й у княжих хоромах почали засвічувати паникадила, коли повіз із митрополитом Іларіоном і архієпископом моським знову підїхав під золотий терем.

У повітрі літали лики. На потемнілому вже сході стояли хмари і час-на-час спалахували в них далекі блискавки. Відсвіти їх голубим

блиском перебігали по величезних групах мідяних див і золотому даху княжої палати. Від Дніпра тягнуло приємною свіжістю.

Проходячи в товні бояр, що шанобливо рзступалися перед князями церкви, Іларіон повертав голову вправо і вліво, нетерпляче шукаючи за кимось очима. Нарешті зупинився перед великим боярином Вишатою і запитав:

— Де княжич Всеволод, боярине?

— Княжич із грецькими царевичами на березі Дніпра, владико. Вони орудують там коло грецьких огнів, що їх палитимуть вночі.

Митрополит подумав.

— А де князівна Ганна?

— Князівна в своїх хоробах нагорі, владико.

— То проведи мене зараз, боярине, до князівни і залиши там із нею насамоті. Маю про важні речі переговорити з нею.

Боярин Вишата пропустив Іларіона наперед себе, і вони пішли нагору терему.

Князівна Ганна сиділа в своїй світлиці з двома молоденькими бояришнями і старою нянею. Боярин Вишата забрав бояришень і няню із собою, зачинив за собою двері і лишив митрополита самого з князівною.

Іларіон якийсь час мовчки стояв перед Ганною, потім повернувся до різблених дверей світлиці, обрамованих лиштвою із рожевого мар-

муру, і мовчки замкнув їх на засув. Так само, нічого не говорячи, перейшов нечутною ходою по пухкій доріжці, простеленій на мармуровому омфалії¹⁾, у кут, до ікони у вирізному кивоті, подивився на коливання слабого світла в філіграновій лампаді перед іконою і повернувся до князівни.

Ганна Ярославна, збентежена несподіваною візитою, непорушно стояла коло взорчатого вікна і здивованим поглядом пильно стежила за кожним митрополичим рухом.

Іларіон іще якийсь час помовчав, оглядаючись по світлиці, по різаних гзимсах із лільового порфиру, по блискучих мозаїках на перехрестях шатрового склепіння, по різному узороччю²⁾. Нарешті повернув голову до князівни і тихим, повним отцівської ніжності голосом заговорив:

— Овча моє любе! Прийшов я до тебе щоб поговорити про одну дуже важну річ. Про справу, дитино, від якої залежить тепер не тільки твоя доля, а й честь нашого любого рідного краю.

Князівна стояла так само непорушно, безсило

¹⁾ Омфалієм із грецького називали кам'яну підлогу шахматного рисунку або килимової інкрустації, вистелену плитами з різнокольорових мармурів, порфірів, базальтів чи іншого дорогого декоративного каміння.

²⁾ „Узороччям“ називали в тих часах різні філігранові та вирізблені речі царгородської і корсунської золотарської штуки.

звісивши руки в широких, обтиснених на зап'яст'ях рукавах. На голові в неї була висока з перлами і синіми сафірами діядема, з якої спускалася по плечах наділ ціла хмара пишного, ніжного, як пух, тонкого мережива.

Митрополит подивився на незвичну блідість її обличчя і тонких безкровних рук, що вирисовувалися білістю мармуру на золототканому одінні, і продовжував:

— Від малих літ, від колиски знаю тебе, люба дитино. І все, що було в безгрішній і чистій душі твоєї, знав я, як духовник твій, бо вся ти відкривалася мені на сповідях¹⁾. Але є одна гріхозна тайна в тебе, до якої ти чомусь не хочеш признатися мені.

Князівна раптом здригнулася всім тілом, сховала свої очі під довгими повіками і низько схилила голову.

— Цю тайну знаю я. Не бійся — вона вмре разом зо мною. Але щоб розгрішити тебе, я повинен, чадо кохане моє, поки ще не пізно, перед обличчям Того, кому все підвладне, висповідати тебе. Бо, як пастир твій і пастир усього народу нашого, я не можу допустити, щоб гріх, що криється у цій тайні, упав соромом на голову твою, на голову отця і матері твоєї і на голову усього нашого народу,

¹⁾ Митрополит Іларіон, іще як священик Спаської церкви на Берестові, а потім як митрополит, увесь час був сповідником великокняжої родини.

що, як найціннішу перлину, віддає тебе в руки чужого нам племені, з яким хоче зв'язати себе узами дружби і цим скріпити свою державну міць.

Князівна рівно, як свіча, стояла перед ним із схиленою в золотій діядемі головою.

— Ніяких признань від тебе я не вимагаю, — говорив митрополит. — Одно тільки хочу почути від тебе: чи був якийсь замір з боку того, з ким ти тайно зв'язала себе, перешкодити твоєму від'їздові до далекого краю, де ти маєш стати королевою?

Князівна схилила голову ще нижче й уперто мовчала.

— Кажу тобі ще раз, дитино моя: все, що почую від тебе, заберу в могилу з собою і ні одна жива душа на світі ніколи не довідається про це.

Князівна мовчала.

Пильно вдивляючися в неї, митрополит спитав:

— Він може хотів викрасти тебе, дитино?

Плечі в князівни раптом здригнулися, і вона, закривши обличчя долонями, заридала.

— Відкрійся мені, духовному отцеві твоєму, чадо моє, і облегчи свою душу.

Князівна плакала.

— Був такий замір, дитино моя?

— Так, владико! — ледве чутно, з зідханням, серед ридань вирвалося з грудей князівни.

Митрополит ні про що більше не розпитував. Зате в м'яких, повних ласки і батьківського настановлення словах, що доходили до самих глибин її душі, почав доводити князівні, який безум і нерозважність крилися в цьому страшному замірі. Природа вклала однакові почуття в кожному людську душу, на якому б шаблі суспільної драбини людина не була — від найвищої до найнижчої. Але не кожному чуттю можна давати волю, а в становищі, що її займає князівна — особливо. Те, що може робити перша лішня дівчина, зовсім не личить їй, князівні, бо ім'ям її зв'язана честь великокняжого роду і гідність держави. Можна не любити слави, але в інтересах великої маси людей, в інтересах державних, можна, а іноді й треба буває, пожертвувати своїм особистим щастям.

Митрополит говорив іще — вдумливо, переконливо, щиро.

— Там повно веселощів і втіхи з нагоди твоїх заручин, дитино моя, — закінчив він. — І в теремі батьків твоїх, і в Києві, і в усьому краї. Одна тільки ти не хочеш перебороти смутку, що каменем лежить тобі на серці й іржею точить твою душу...

Князівна раптом захиталася і несподівано впала перед ним на коліна.

Митрополит швидко встав, підійшов до неї, надів на себе епітрахиль і покрив ним голову князівни. Потім нахилився над нею і тихо спитав:

— Чи зрозуміла ти, дитино моя, усе божевілля того, на що готова була піддатися?

Князівна плакала.

— Чи жалуєш, що слухала злих нашенців, що могли допровадити тебе до страшного гріха?

Вона почула на собі холод священної срібної тканини, що лежала на голові її, довірливо притулилася до колін того, хто обіцяв їй зберегти тайну, і крізь гіркий плач розначливо простогнала:

— Я кохаю його!

Митрополит здригнувся.

— Не говори мені цього, дитино моя. А ось ліпше скажи, чи є хтось на світі, хто б залюбки, із замилування йшов на війну? Чи є, питаю тебе, такі, що з легкою душею розлучалися б з батьками, родиною, близькими, любим краєм, ідучи в похід, де можуть накласти головами? Нема таких піде на світі, тимчасом люди йдуть сміливо, сміючися, бо їх провадить не зневага до смерті, не легковажність і не слава, а тільки святий обов'язок перед батьківщиною і перед рідним народом. Якою ж меншою в порівнянні з цим є твоя жертва,

люба дитино! Відмовитися від хибного прив'язання до одної людини, з якою ти й без того не мала права зв'язувати себе, щоб це особисте чуття принести в жертву інтересам усього народу, цілої держави! Чи розумієш це ти і чи не бачиш, який твій плян був легкодушний і нерозважний? А коли так, то чи не знайдеш у собі сміливості признатися, що про свій замір не сміла навіть мріяти? Отже питаю ще раз тебе, дитино, чи не чуєш у собі каяття в тому, чого якслід не розважила і що могло б мати дуже фатальні наслідки для тебе особисто, а для держави великі прикрості й необчислимі турботи?

Князівна, не маючи сил стримати ридання, мовчки хитнула головою.

Митрополит урочисто випростався, підняв очі догори і повним якоїсь містичної величі голосом слово за словом виразно прорік:

— Господь і Бог наш, творець усього видимого і невидимого, благодатю і щедротами своїми да простить тобі вся согрішення твоя. І аз, недостойний раб Божий Іларіон, власттю даною мені, прощаю і розрішаю тя, чадо, от всякого союзу клятвеного й от всіх гріхів твоїх — во імя Отця, і Сина, і святого Духа.

Він скинув з голови князівни епітрахиль, поцілував її в чоло, допоміг встати на ноги і посадив коло столу.

— А тепер, любя дитино, візьми перо і на-

пиши тому, від союзу з яким я розрішив тебе, нехай він зараз прийде до Десятинної церкви. Я там, так само, як тебе тут, висповідую його. Сам я вишлю післанця до нього з твоїм листом і ніхто, окрім мене і тебе, знати про це не буде.

Князівна, похитуючися, встала, непевними ногами підійшла до столика, де стояло золоте збанко з перами, сіла знову і під диктат митрополита почала писати.

. А за півгодини післанець від митрополита з листом князівни за пазухою летів вулицями міста на коні.

Митрополит сидів у княжій світлиці і розмовляв з угорськими королевичами, коли йому прийшли сказати, що якийсь гонець чекає на нього на ганку княжого терему.

Митрополит швидко вийшов.

— Наказ владичин виконав! — відрпортував післанець. — Людина, якій я завіз листа, стоїть коло Десятинної церкви і чекає на владика.

Іларіон відпустив післанця, узяв свій посох, зійшов сходами княжого терему на майдан коло мідяних див і, вглядаючись у темряву, твердо ходою попростував до Десятинної церкви.

Спалахнула блискавка й освітила постать якогось юнака в срібних шатах, що стояв коло церковної брами.

— Це ти, сину, чекаєш на мене? — спитав, підходячи до нього, митрополит.

— Я, святий отче! — схилиючися під благословення і цілуючи його в руку, відповів юнак. Митрополит узяв його під руку і повів до церкви.

Порожня святиня була повна німої тиші і чорного сліпого мороку. Іноді спалахувала

на дворі блискавка і крізь вузькі кратчасті вікна освітлювала посеред церкви дві постаті: високого, з довгою сивою бородою ченця і стрункого юнака в блискучих луданих шатах, із довгим, блискучим, усипаним самоцвітами мечем при боці.

Митрополит минув високі колумни з білого мarmору, що, немов привида в білих саванах, стояли шпалірою в п'їтьмі, підвів юнака до аналою коло гробівців св. Ольги, княгині Ганни, князів Олега, Володимира й Ярополка і тихо заговорив:

— Чадо моє! Не знаю, хто ти, і не питаю тебе про це. Знаю тільки одно, що тебе і світлу князівну нашу Ганну зв'язує тайна, в якій мені зараз маєш висповідатись. Але перш, ніж відкрієшся мені, хочу, щоб ти вислухав тих кілька слів, які я тобі скажу.

І почав говорити юнакові те, що якусь годину перед тим сказав князівні в її світлиці на горі в княжому теремі.

Юнак непорушно стояв і в німій тиші слухав. Але ось, коли Іларіон повідомив його, що вже звільнив від присяги і даної клятви князівну та хоче зробити те саме з ним, раптом сталося те, чого ніяк не сподівався митрополит.

Із диким розпучливим криком, що луною розлігся в церкві, юнак зробив у п'їтьмі якийсь різкий рух, і митрополит почув серед глухої

тиші брязкіт, з яким він рвучко вихопив із щихви меч.

— То згинь же тут на місці за це, лихий колдунє! — крикнув юнак і, кинувшись на митрополита, ухопив його лівою рукою за рясу на грудях. — Але перш, ніж я заб'ю тебе, чаклує, ти скажеш, хто зрадив мене! Хто? Говори!

І сильною рукою потряс Іларіона.

— Маючи меч у руці, зовсім не тяжко зроби ти, що надумав ти, сину. Ось, маєш тут мої груди.

У вікнах церкви блиснуло, і юнак побачив, як митрополит швидко розпахнув перед ним рясу.

— Але чи подумав ти, чадо моє, над тим, що робиш це в святому місці і на людині, яка зовсім не бажає тобі зла?

Юнак раптом завмер на місці із занесеним над митрополитом головою блискучим мечем. Потім із брязкотом відкинув його від себе на кам'яні плити церкви, впав навколішки і, заломивши руки, простогнав із благанням:

— Прости мені, святий отче! Злий сатана заволодів мною і помутив мені розум. Прости і відпусти мені гріхи мої.

Митрополит поклав йому свою руку на голову, провів по ній долонею і покритв його епітрахилем.

І те, що почув він від юнака, схвилювало митрополита до глибини душі.

Юнак признався, що він боярський син Славута, що був довгий час у Царгороді, де вчився в грецьких школах, що покохав князівну, що сьогодні вночі мав викрасти її з великокняжого терему і, за допомогою вірменських купців, утекти з нею до Греції. Тепер, коли князівна склала з себе клятву вірності йому, життя втратило всяку принаду для нього і він просить митрополита негайно постригти його в чорноризці. Все майно своє він віддає на монастир, де буде подвизатися. А коли митрополит не вволить його волю, він сьогодні вночі кинеється в Дніпро.

Митрополит прочитав молитву і розрішив юнака від гріха. Потім поставив його на ноги, поцілував у чоло і розчулено сказав:

— Тішуся дуже, сину мій, що ти смирив свою гордість. Але те святе діло, якому задумав присвятити себе, не для тебе, любий мій.

— Замір мій, владико, рішучий і безповоротний. Нема більше на світі місця для мене.

Митрополит лагідно заперечив:

— Ні, сину мій. Такі постанови не може людина робити в одній хвилині. Тяжка і гірка дорога, що ти її вибиравш собі, і над цим треба добре подумати. Зробимо так, чадо моє. Ти пі-

деш зараз до ігумена Юріївського монастиря і скажеш йому, що я тебе прислав до нього. Перебудь там кілька днів у тяжкому пості і молитві, нікуди з монастиря не виходячи. А я сам по якомусь часі навідаюсь до тебе, і ми ще раз поговоримо про все. Іди з Богом, дитино моя, і зроби так, як я сказав.

І, поцілувавши юнака, ще раз поблагословив і відпустив від себе.

Митрополит був іще на півдорозі до княжого двору, коли раптом з боку Дніпра з шипінням і свистом підлетів високо в повітря клуб вогню, освітив усе навколо яскравим світлом і, падаючи наділ, згас у п'ятні. За ним вилетів угору другий клуб, потім третій. На Дніпрі пускали привезений візантійськими цісаревичами з Царгороду грецький вогонь.

Великий князь Ярослав з усіма своїми гістьми вийшли з терему на терасу, щоб звідти полюбуватися на дивовижну вигадку високої грецької штуки.

Митрополит увійшов у терем, перейшов кілька порожніх, заставлених столами світлиць і тихо сів у кутику, задумливо підперши рукою голову. Ось радість і втіха у всіх людей навколо, а чи знає хто-будь із них, яку болючу тугу переживають тепер два молоді серця, що вибрали собі хресний шлях, щоб підпорядкуватися загальному добру!

У хоромах було порожньо і тихо. Чути було, як княжі гості на галеріях гучно викрикували слова подиву чудернацькій грецькій вигадці.

— Митрополит непорушно сидів. Раптом він почув, як хтось, стримуючи сквапливо ходу, зупинився коло дверей. Він підняв голову і побачив перед собою великого князя.

— Владико, ти тут? — простягаючи до митрополита руки, втішено заговорив князь Ярослав. — А я всюди шукаю за тобою і ніхто мені сказати не може, де ти.

— Чим можу служити князеві? — встаючи з місця, спитав митрополит.

Князь узяв його під руку й, ідучи поруч із ним, схвильовано заговорив:

— Маю, владико, великий клопіт. Донька моя Ганна тільки-но заявила мені, що заміж не йде і хоче постригтися в черниці.

Іларіон аж відхитнувся від князя, почувши це.

— Владико, — заговорив далі князь, — вимагай від мене, чого хочеш, але — дуже прошу тебе — поговори з нею і відхили її від цієї думки. Ти добре знаєш, що я не дуже стояв на тому, щоб видавати її заміж за франкського короля Генрика. Багато королевичів великих чужих держав домагалися її руки й уважали за високу честь для себе мати її за дружину. Двері в мосму теремі не зачинялися за різними сватами. Хай вона скаже нам, кого вибирає собі — і ми ще маємо час відмовити франкам. Правда, через шлюб із Генриком наша держава набула б великого впливу на далекому Заході і тепер, коли посли з віном уже

тут, нам не дуже б приємно було відсилати їх назад. Але ж — Боже: коли Ганна не хоче цього, хай нам Генрик пробачить. Силувати князівну ми не будемо. Знаєш також дуже добре, владико, що в справах посвяти Богові я не зупиняюся ні перед чим і йду слідами мого великого улюбленого родителя. Але-ж...

Митрополит зробив різкий рух і схвильовано перебив князя:

— Та ні, княже! Та про це навіть мови бути не може! Де князівна?

Князь Ярослав дружньо поклав свою долоню на рукав митрополічної рясни і подивився в Іларіонові очі.

— Зрозумій, владико, що...

— Я дуже добре все розумію, князю! — сказав твердо митрополит. — Як митрополит і голова церкви, я знаю і розумію одно: там, де інтереси держави, там повинні бути й інтереси церкви. А щодо посвяти Богові, князю, то яка з посвят може бути вища за ту, коли людина підпорядковує себе добру свого краю, добру своїй державі! Де князівна Ганна, князю?

Кидання грецького вогню саме скінчилося, і всі княжі гості почали шумно входити з тераси в світлиці терему.

— Боярине! — прикликав до себе великий князь Вишату. — Проведи зараз владика до князівни Ганни і залиши його насамоті з нею.

Вдарили гуслі, загули бубни, і перервана в княжому теремі забава поновилася.

Великий князь Ярослав сидів серед гостей і нетерпляче поглядав на двері. Митрополита все не було. Князь почав уже непокоїтися, коли ось висока могутня постать Іларіона з довгою бородою нарешті показалася в дверях.

Князь швидко встав і підійшов до митрополита.

— Ну, й що, владико?

Іларіон тяжко відітхнув, подивився на великі блискучі перли важких колтів на великокняжих вухах¹⁾ і сказав:

— Князівна Ганна їде до Парижа. Одно, як конечну умову, ставить князівна — це те, князю, щоб я відпроваджував її до самої франкської столиці.

Князь Ярослав стояв якусь хвилину непорушно. Потім рнучко простягнув руку й стиснув нею митрополичий лікоть.

— Маю надію, що владика не відмовить зробити мені цю послугу?

Іларіон подивився князеві в очі.

— Там, де інтерес держави, князю, там і я.

І, хвилинку помовчавши, додав:

¹⁾ У великокняжих часах було у великій моді носити т. зв. „колти“ (теперішні ковтки) у вухах. Носили їх і жінки, і чоловіки.

— Я дав згоду князівні не тільки товаришувати їй у подорожі до далекого краю, а навіть деякий час побути там при ній. Це ні трохи не зашкодить, князю, ні мені, ні інтересам нашої держави.

— І церкви! — додав швидко князь і стиснув митрополитові руку. — Попрошу тебе завтра рано до себе на нараду, владико.

І, ще раз міцно стиснувши Іларіонові руку, відійшов.

Митрополит озирнувся по світлиці, шукаючи очима моського архієпископа, коли раптом до нього швидко підступив стрункий норвезький принц Гаральд. Він низько схилив свою голову перед Іларіоном, заявив, що має до владика дуже велике прохання і попросив митрополита на пару слів таємної з ним розмови.

Митрополит відразу догадався, чого хоче від нього цей гарний юнак із довгими, ясними, як лен, обпоясаними золотим обручем кучерями, що спадали йому на срібноткану туніку.

— Чим може старий смиренний чорноризець допомогти такому молодому, на весь світ знаному своєю відвагою витязеві¹⁾, як ти, любий королевичу? — спитав він ласкаво Гаральда.

— О, навіть дуже багато чим! — швидко відповів королевич. — Аби тільки захотів святий отець.

Митрополит узяв Гаральда під руку і вийшов із ним на терасу. Проходячи попри групу молодих княжат, що увихалися коло жвавої князівни Лизавети Ярославни, митрополит почув,

¹⁾ Витязь (старослов'янське слово) — лицар.

як вона з голосним сміхом сказала княжатам, показуючи головою на Гаральда:

— Погляньте, наш славний Гаральд пішов благати владика митрополита, щоб він постриг його в ченці!

Гаральд із болючою досадою зсунув свої тонкі брови над гордим переніссям і повернув голову до митрополита.

— Чи чує владика, як ця пустотлива дівчина скрізь і на кожному кроці глузує з мене, намагаючись чим тільки може досадити мені?

— Жартує, а не глузує! — поправив його митрополит. — Князівна має дуже веселу вдачу і любить своїми дотепами, як стрілами, закидати того, до кого має слабкість у своєму серці.

— Добре мені жартує, владико! — гірко відповів Гаральд. — Ця дівчина просто погорджує мною!¹⁾

Митрополит подивився із співчуттям на милого, симпатичного йому хлопчину, якого віддавна полюбив за його прямоту, щирість і відвагу, і йому захотілося чимось потішити королевича.

¹⁾ Скандинавські саги про норвезького королевича Гаральда Сміливого оповідають, що підчас своїх відважних пригодницьких подорожів по світі він склав пісню про київську князівну Лизавету з 16 строф. У кожній строфі пісні Гаральд оповідає про свої зухвали пригоди, а кожну з них незмінно закінчує таким рефреном: „А руське дівча в золотій гривні (тобто князівна Лизавета) мною помітує“.

— Сину мій! — сказав він, доходячи до краю тераси над урвищем і повертаючись до Гаральда. — Я розумію, що насмішки боляче відчувати, особливо людям із такою гордою натурою, як ти. Але насмішки любої дівчини, королевичу, стерпіти, думаю, можна?

— Ах, владико! — трохи не крізь сльози проговорив Гаральд. — Про те, що я до нестями кохаю її — знають усі на світі. А ось чи здатна вона, ця дівчина, кохати когось — це велика загадка.

— Не тільки здатна покохати, а й кохав, сину мій. І не когось іншого, а саме тебе.

— О, ні! — з болем заперечив Гаральд. — Я зовсім не бачу цього. І тому думаю, чи не ліпше було б мені зовсім перестати їздити сюди? Не можна стати милим тій людині, яка тебе не хоче.

— А звідки ти знаєш, королевичу, що не хоче? — спитав митрополит.

— Я бачу це.

— Погано бачиш, сину. Не в цьому справа. Справа, бачиш, у тому, любий мій, що...

— Я знаю, в чому! — скрикнув королевич. — У тому, що Гаральд не володар, а тільки принц. Хочеш, владико — і я завтра вже буду володарем. Моя рука сильна і моє серце не знає, що таке страх перед смертю. Але в мені, святий отче, є страх Божий. Хіба я не знаю,

як Святополк-князь, брат теперішнього великого князя, заволодів київським столом? Той шлях, яким ішов Святополк — не для мене, владико: я — витязь¹⁾. Але кажу тобі — Гаральд буде володарем. І я прошу тебе, бо знаю, як багато значить твоє слово у великого князя: зроби так, щоб вона стала моєю. Я весь світ готовий перевернути догори ногами, аби тільки сталося це!

Гаральд подивився з тераси на Поділ, освітлений де-не-де слабими вогниками, і продовжував:

— Чи може хоче великий князь, щоб я викрав її? Повір мені, владико — треба мені тільки захотіти цього і, як пильно не стерегтиме терем князя дружина, Гаральд зробить це!

Митрополит неспокійно подивився на гарячого королевича і з страхом подумав:

— „Хто? Цей Гаральд? Він таки справді може зробити це!“

І задумливо втопив очі в пітьму за рікою.

— „Але маєш! Не встиг хвилину перед цим позбутися одного клопоту, як є вже на голові інший! Може навіть більший, як той, із Ганною!“

Із темних, вкритих чорною безвістю лук за Дніпром, із нічної тиші, долітали сухі покрики

¹⁾ Князь Святополк, як знаємо з нашої історії, заволодів київським престолом кров'ю і підступом і прозваний за це Окаянним.

деркачів і п'їтькання перепелів.

Митрополит мовчки стояв і вслухувався в ці звуки.

А Гаральд дивився в цей час на долишнє місце, звідки, з густої п'їтьми, освітленої слабкими вогниками, долітали якісь неясні звуки далекого людського гомону.

— І що ж скаже мені на це владика митрополит? — нарешті, повернувши голову до Іларіона, спитав королевич.

Митрополит відірвав очі від лук і повернувся до Гаральда.

— Сину мій, ти знаєш, що я люблю тебе, цїню твою відвагу й завзяття і душею завжди з тобою. Але є причини, що примушують не дуже наглитися з тим, чого ти так домагаєшся. Адже обоє ви — і ти, і князівна Лизавета — занадто ще молоді. Помахай іще своїм мечем трохи по світах — це тобі ні трохи не зашкодить, а тимчасом обоє підростете ви, а там справа буде видніша.

— Це не відповідь, владико! — нетерпляче скрикнув Гаральд і рвучко метнувся набік.

— Ти завжди говориш так, що з твоїх слів можна витягати два зовсім протилежні висновки. Можеш говорити цією мовою з державними мужами чужих країв, тільки не во мною. Я вояк і моя вояцька натура знає лише одно з двох: або — або. Або я дістану тепер князеву згоду,

або від'їду зовсім, але залишу собі повну свободу рухів і чину.

Митрополит стояв, пильно вдивляючись у королевича.

А Гаральд, метнувшись сюди й туди, рішуче підійшов до бар'єри й став прислухуватися до далеких невиразних криків.

— Ну, добре! — нарешті згодився Іларіон. — Я завтра поговорю про тебе з князем.

І, хитро зщуливши свої добродушні очі, запитав:

— Але ти викликав, здається, мене на якусь розмову, принце?

Гаральд блиснув очима.

— Владико, не кпи хоч ти з мене! Ти добре знаєш, що ні про що інше, крім того, що ти почув від мене, я говорити не міг.

Митрополит миттю зігнав усмішку з свого обличчя і поважно сказав:

— Не хвилюйся, сину. Я пообіцяв тобі, що завтра поговорю в твоїй справі з князем, і зроблю це.

І ступив до терему.

— Лишається тут, принце, чи йдеш зо мною до хоромів?

Принц Гаральд висловив бажання лишитися на терасі.

Перехилившись через бар'єру над кручею, Гаральд почав вглядатися в пітьму. Минуло кілька хвилин, і він виразно помітив велику юрбу народу, що з криками сунула Подолом з боку Вишгорода. У товпі миготіли червоні світла смолоскипів.

Крики все збільшувались. Товпа перейшла торжище і тепер сунула чорною лавою до пристані.

Гаральд непорушно стояв і спостерігав.

Раптом на одному з кораблів, що чорними сільветами вирисовувалися на темному дзеркалі Почайни, Гаральд зауважив багрянний дим, потім червоний язик полумени, і ось увесь корабель вмить запалав, як купа сухого хмизу.

Гаральд швидко випростався і побіг до терему. Його про щось запитав у світлиці грецький цесаревич, але Гаральд, не зупиняючися, швидко перебіг попри нього і вскочив до світлиці, де сидів великий князь.

— Княже! — нахилиючись до Ярослава, швидко повідомив Гаральд. — Там, на Подолі, зібралася якась юрба і палить кораблі на Почайні.

— Що? — спитав князь і встав.

Він ступив до дверей, але його перестрів боярин Вишата.

— Княже, — сказав він схвильовано, — тисяцький прислав гонця з Подолу з донесенням, що великий тлум народу громить купців. У лісі за Вишгородом коло Пуці Водиці люди викрили землянку, де купці скопили невольників. Товпа кинулася на землянку, вбила двох вірменських купців і одного грека, а тепер разом із невольниками суне Подолом і громить затвори та кораблі цих купців. Осьменники не в силі стримати натовп. Я висилаю півсотню дружини¹⁾.

— Вишли сотню! — наказав князь. — Товпу розігнати, всіх зачинщиків зловити і вкинути в поруб, а невольників зібрати і примістити до ранку в поблизькому монастирі. Рано розслідиш справу і про все мене повідомиш.

А в цей час у хоробах, що виходили вікнами на Поділ, стинилася метушня серед княжих гостей.

— Пожежа! Пожежа! — закричали відразу десятки переляканих голосів.

¹⁾ За великокняжих часів серед населення Києва раз-у-раз вибухали масові рухи протесту проти різних спекулянтів. Так, напр., по смерті великого князя Святополка в 1113 р. великі товпи народу погромили дома київського тисяцького Путятя, сотських, жидів та інших купців, замішаних у спекуляції сіллю (Істор. Укр.-Русь М. Грушевського, II, ст. 108).

І, мов у відповідь на ці крики, десь під горою тривожливо загули церковні била.

Все, що живе було в великокняжому теремі, кинулося на терасу. І очі княжих гостей побачили величаве видовище.

Увесь Поділ і верхній Київ були залиті зловіщим відсвітом червоної заграви. Кілька кораблів, обійнятих з усіх боків полум'ям, палали, як величезні смолоскипи. Ріка, відсвічуючи в своєму дзеркалі вогонь і чадні клуби густого багряного диму, була подібна до величезного потоку горючої смоли. В світлі пожежі було видно велике море людей, що заливало пристань і голосно гуділо грізним стоголосим криком. У червоному небі, як білі духи, металася перелякані голуби.

Але ось у кінці Боричева Взвоза блиснули шоломи і цілий ліс найжених сталевих списів. То мчала з княжого городу на Поділ сотня великокняжої дружини.

Князь Ярослав подивився наділ через бар'єру і в ту ж мить повернув голову до терему.

— Вишата! — крикнув він. — Де боярин Вишата?

До князя швидко підбіг боярин.

— Боярине, я бачу, що там і сотня дружинників нічого не вдіє. Візьми ще півсотню і їдь на місце сам!

Вишата вклонився і швидко відійшов.

Била гуділи. Князівни, витягнувши голови з плечей і притиснувши в переляку долоні до облич, непорушно стояли край тераси і з жахом у очах споглядали на полихання вогню.

З княжого двору, побрязкуючи зброєю, виїздила нова півсотня великокняжої дружини.

Раптом один за одним зайнялися на Почайні два нові кораблі.

— Та що ж це! — обурено крикнув князь. — Вони самоуправно розправляються там із купцями. Є для суду над ними князь і закон!

І озірнувся.

— Всеволоде! Ростиславе! — закликав Ярослав. — Хто там є коло мене? Візьміть іще сотню дружини і покладіть цьому край.

Раптом із-за плечей інших вихопився королевич Гаральд і швидко підбіг до великого князя.

— Княже, дозволь мені зробити це! Я в одну мить дам усьому лад!

— Їдь, Гаральде! — зрадив князь і приязно поплескав його долонею по плечі. — Тільки одним духом!

Гаральд блискавкою повернувся і миттю зник.

— І я з Гаральдом!... І я!... — почувлися навколо голоси княжат і королевичів.

І, зірвавшись з місць, кілька княжичів побігли слідом за Гаральдом.

А за хвилину велика лава блискучої кінноти, повіваючи білим стягом, уже летіла вскач по Боричеву Ввозу.

Крики юрби не вгавали. Вогонь палав. Церковні біла і кампани тривожливим брязканням будили вічну тишу. Верхи церков на Подолі і на княжій горі миготіли багряними переливами заграви.

Раптом юрба загула під горою страшним ревом: А-а-а-а!.. і з княжих терас і галерій було видно, як вона швидко побігла, розливаючись по вулицях і завулках широкого Подолу.

— Це Гаральд налетів! — сказав хтось захоплено. — О, в Гаральда жарти короткі!

Митрополит Іларіон повернув голову і пильно подивився на князівну Лизавету. Вона стояла, витягнувшись усім тілом наперед, із блискучими, широко відкритими очима. Ніздрі її гордого носу від хвилювання широко роздувалися.

Один із бояр швидко підійшов до великого князя і повідомив:

— Боярин Вишата прислав гонця з наказом передати князеві, що разом із новільниками викрили цілу каравану дівчат, яких купці везли з Угрів на продаж до Хоразану. Багато дівчат є венецицьких¹⁾, еспанських, лядських, угорських, а найбільше франкських.

¹⁾ Венецьких.

Архiepіскоп моський, що стояв близько коло князя, почув слово «франкських» у незрозумілій йому мові боярина і швидко повернув до нього голову.

— Де ті дівчата? — спитав князь. — Зібрати їх усіх і примістити в монастирі св. Ірини. А завтра ми розслідуємо справу і вчинимо над винуваними суд.

— Нема над ким і суду робити, княже! — відповів боярин. — Розлючена юрба повкидала спійманих на злочині до Дніпра.

— Всіх не повкидала! — сказав розважно князь і повернувся знову до Подолу.

Била стихли. Полум'я почало погасати. Крики юрби, відтисненої дружиною, десь завмирили в далеких закутках Подолу.

— Ну, дяка Богові, здається, вже кінець усьому! — відітхнув із полегшою на душі великий князь і перехрестився.

Нагорі, в світлицях князівен, стояли коло відчинених вікон молоденькі бояришні і час-від-часу скрикували переляканими голосами.

Поділ затихав.

Ранком другого дня, як було заповіджено з вечора, великий князь Ярослав мав їхати з гістьми до Берестова на оглядини державних орлятень, що містилися недалеко від літнього великокняжого двору. Орлят київські князі виводили здавна, щоб виробляти з їх пер легкі, тривкі і влучні стріли, якими озброювали свою дружину і воїв. Там же, за Берестовим, у Голосіївському лісі, містилися майстерні для виробу стріл і списів.

Разом із князем мала їхати до Берестова півсотня найліпших стрільців великокняжої дружини, щоб показати франкам та іншим княжим гостям штуку стрільби з луків. Півсотня ця, під команду боярина Претича, спішившись, давно стояла на княжому подвір'ї і чекала на великокняжий вихід. Сонце вже високо підбилося угору і починало припикати червлені шоломи, лати та дротяні кольчуги дружинників, а князь не виходив.

Але ось двері в теремі відчинилися і на головному, „красному“ ганку княжого тере-

му в брощеному ¹⁾, підбитому синим ед-вабом корзні ²⁾, приціпненому на правому плечі самоцвітною заціпкою, показався великий князь. Слідом за ним ішли франкські маркізи, грецькі цесаревичі, норвезький королевич Гаральд, королевичі угорські, лядські, шведські, німецькі і кілька руських князів та княжичів.

Боярин Претич підняв угору руку, і півсотня його дружини завмерла на місці.

Князь Ярослав скинув з голови червону гостроверху шапочку, обрмовану надолі бобрами, подивився на Десятинну церкву, що мерехтіла на ранішнім сонці золотом бань і хрестів, і по-можно перехристився.

Всі зробили за прикладом князя те саме.

Два великокняжі отроки, тримаючи з боків білого, розкішно осідланого коня з брошеним чепраком під сідлом, підвели його до ганку.

Князь надів шапку на голову і, м'яко ступаючи сап'янцями по доріжці, простеленій на

¹⁾ Брошений (старослов'янське слово) — червоний, пурпурний.

²⁾ Корзном називалися княжі мантиї або плащі, що навидувалися зверху і заціплювалися здебільша на правому рамені заціпкою. В „Изборнику Святослава“ 1073 р. подано образок, де великий князь має корзю синього кольору з червоним підбиттям, прикрашене золотими петлями й обшивкою. Інакше називалося корзю коцем або кочем.

кам'яних сходах, зійшов наділ. Йому підставили широке взорчате срібне стремено, прикрашене чорним емалем, і, підтримуючи з боків, допомогли сісти на коня.

Брязнула зброя і, мерехтячи золотом ткання та кольоровим камінням на сонці, всі, що були з князем, миттю вскочили в сідла.

Князь Ярослав натягнув повід і виїхав на майдан із мідяними „дивами“. Обабіч його, тримаючись на пів кінської шиї позаду, їхали маркізи, за ними, уставившись трійками, королевичі і княжичі, а позаду розтягненим довгим хвостом замикала похід дружина з боярином Претичем.

Народ, що був на площі, миттю розступився, покидав шапки з голів і шанобливо схилився перед князем.

Князь Ярослав переїхав Бабин Торг, Софійську Брату над зеленим яром, що відділював Володимирів город від нового Ярославлевого, і, стиснувши коня острогами, поскакав великим Софійським майданом.

За переїздом між Княже-Іриненським монастирем і церквою св. Софії князь раптом зупинився, прикликав до себе княжича Всеволода і показав йому рукою на дах високої сторожової вежі на валах з боку Хрещатого Яру. На даху вежі чорніла невелика діра. То нічна буря зірвала позавчора кілька гонтових дахівок з її верху.

— Коли вернемося з Берестова, накажеш негайно залатати діру! — сказав діловито господар-князь.

І, торкнувши коня острогами, поїхав далі, попри високі, вкриті зеленою дервиною вали з дерев'яними зрубами на рогах, до Золотих Воріт ¹⁾.

Коло Золотих Воріт князь знову зупинив коня і прикликав до себе сотенного військової сторожі.

— А то що? — показав він рукою на місце на валах, де злива змила кілька зелених дернин. — Не було часу поправити?

Сотенний, похоловши від страху, непорушно стояв перед князем і мовчав.

— Коли вертатимусь назад, щоб більше не бачив цього! — сказав князь, торкнув коня і вїхав під склепіння величної брами.

Зараз за Золотими Воротами починався густий дубовий ліс. Дорога від воріт бігла просто, потім скручувала круто вліво і зеленим горбом спускалася до Хрещатого Яру.

На дві яру, перед дерев'яним містком, перекиненим через Хрещатий потік ²⁾, князь раптом

¹⁾ Рештки Золотих Воріт є ще й донині в Києві.

²⁾ Хрещатий або Хрещатицький потік допливав до р. Почайни. Потік цей був іще в 40—50 роках минулого 19-го віку. Пізніше на місці Хрещатицького потоку постала найголовніша вулиця Києва, названа Хрещати́ком, що в 1941 р. була підмінована і знищена більшовиками.

зупинив коня, повернув голову назад і показав рукою на ворона, що сидів на високій галузці старого дуба.

— Ану-но, хто з стрільців здійме того чорноперого?

З дружини швидко виїхав наперед стрілець, вихопив із тули ¹⁾ стрілу, приклав її до луку і натягнув тятиву.

Стріла тонко свиснула в повітрі, але, не долетівши до ворона, цокнула і впилася в кору галузки.

Ворон перелякано скочив з місця, замахав крилами і полетів.

Але ось слідом за ним враз вискочили дві нові стріли, наздогнали ворона і рівночасно прошили його до половини. Ворон перевернувся в повітрі і, поблискуючи двома білими борідками стріл, тяжко впав перед князем на дорогу.

Всі озирнулися.

Поруч із дружинником, що схибив свій стріл, сиділи на конях із простягненими наперед руками, в яких блищали золочені луки, княжич Всеволод і королевич норвезький Гаральд.

Князь подивився докірливо на дружинника, потім на боярина Претича.

— Ось як треба стріляти! — сказав він і, повний щастя в очах, повернув голову до кня-

¹⁾ Колчан на стріли, сагайдак.

жичів. — Колись і я, за молодих літ, стріляв так. Минулося: старий уже став і лук у моїх руках тремтить. Та й очі не добачають. Але ще спробую. Всеволоде, дай-но мені свій лук!

Князь узяв лук, вибрав із простягненої йому Гаральдом тули стрілу, натягнув тятиву і стрілив угору. Стріла цокнула і впилася в галузку поруч із схибленою стрілою дружинника.

Грім дружніх вигуків радісно стрепенув старече великокняже серце.

Але ось із гурту вилетіла нова стріла і відсікла борідку великокняжої стріли на дереві. Слідом за нею вилетіла друга і зрізала борідку стріли, пущеної дружинником.

Всі ахнули від здивування й озирнулися. Це були стріли принца Гаральда.

— Гаральде! — захоплено скрикнув старий князь. — Усе бачив на світі, але про таку майстерність хіба тільки в казках старих воїв чув! Під'їдь-но ближче до мене!

Гаральд підскочив на коні до великого князя.

Князь Ярослав ласкаво поплескав королевича по плечі і поцілував його в чоло.

— Таких витязів і я б хотів мати в себе!

І, нахилившись до Гаральда, тихо сказав йому по-норманськи:

— Сьогодні рано був у мене митрополит і говорив про тебе, Гаральде. Бачу, що до таких, як ти, належить світ. Добре, маєш мою згоду¹⁾.

Гаральд трохи не вискочив від радощів із сідла. Він рвучко схилився і, схопивши руку старого князя, вдячно припав до неї вустами.

Місцем для великого всенароднього віча, що мало обговорити нові торговельні умови з Царгородом, було призначене розлоге Торжище коло церкви св. Власія на Подолі.

Ще не дзвонили у вічеве било, а вже з усіх сторін княжої столиці, з Города на Горі, з Подола і з усіх київських пригородів почав валити народ на Торжище, щоб зайняти завчасу вигідніше місце. Шпаліри кінних осьменників, розставлені по вулицях коло Торжища, перенукали народ і передавали його пішим осьменникам, які уставляли людей на майдані. Для бояр, іменитих людей і купців місце було коло великокняжої трибуни, поставленої посеред Торжища; для інших — навколо майдану. Київський тисяцький був уже на Торжищі і, переїжджаючи з місця на місце, дивився на великим численним сотенним.

Коли народу зібралося вже повсю Торжище, тисяцький дав знак, щоб дзвонили у вічеве било. Кінні осьменники усталилися в ряд по обох боках проходу в людський масі і повернули голови до церкви св. Власія, звідки мав приїхати великий князь.

¹⁾ Королевич Гаральд скоро по ожененні з князівною Лизаветою став королем норвезьким і набув в історії назву Гаральда Смільового.

Боярин Вишата почув із княжих хоромів вічевий дзвін і швидко попростував до великокняжої світлиці.

— Княже, вже дзвонять! — повідомив він, входячи до палати, багато прибраної звірячими рогами й устеленої поверх омфалія шкірами ведмедів, буртаських лисів і „лютого звіря“¹⁾.

Князь Ярослав устав із-за столу.

А за хвилину, в товаристві руських і чужинних княжичів та почоту з дружинників, він уже скакав вулицями Києва на Поділ.

Під громові вигуки людей на Торжищі, попрі шпаліри осьменників, великий князь перейшов до трибуни, вийшов східцями на поміст, устелений брошеним сукном, і сів на високому троні. Довкола нього на сідалах, розставлених на нижчому помості, розмістилися чужинні гості, княжичі, митрополит і моський архієпископ.

Дзвін затих.

Князь устав, скинув шапку і перехрестився.

Всі, що були на Торжищі, так само покидали шапки й перехрестилися.

— Во ім'я Отця, і Сина, і святого Духа! —

¹⁾ У княжих часах масами водилися по лісах і степах України ведмеді, дикі кабани, лосі, олені, тури, дикі коні, барси. Барсів називали тоді „лютим звірем“.

промовив князь. — Зібралися ми сюди для того, щоб обговорити ті нові умови торгівлі з греками, які прислав нам Царгород. Боярин Кукша, великий староста купецький, оголосить нам ці царгородські статті.

І, показавши бояринові Кукші місце на трибуні, великий князь сів.

Виступив боярин Кукша.

Перш, ніж оголосити нові точки умов царгородських, він у довгій промові пригадав вічу ті привілеї, якими здавна наділяв Царгород руське купецтво. За часів покійних великих князів Святослава і Володимира руські гречники¹⁾ не мали ніяких обмежень у Царгороді. Згодом ці привілеї почали греки поволі урізувати. Руських купців перестали приймати в мурах Царгороду, а поселяли їх поза мурами на передмісті коло „святої Мами“²⁾. Префекти порту почали ретельно вимагати від русь-

¹⁾ „Гречниками“ звали руських купців, що торгували з Грецією. Що-весни вони з'їжджалися на великі кївські торги (контракти, ярмарок), збирали на Почайні великі каравани кораблів із різним крамом і в червні місяці вирушали з ним під Витичів (трохи нижче Києва на Дніпрі). Там стояли 2—3 дні, чекаючи на решту купців, і потім пускалися в дорогу „в Греки“. Коло Ненаси-тецького порогу вони тягнули свій крам „волоком“ по суші до Крарійського броду (Кичкас) і шили далі знову Дніпром до „Понтського моря“, „яже словеть, — як каже літопис — Руским морем“.

²⁾ Перекручена руськими назва церкви св. Мамонта в Царгороді.

ких купців великокняжих срібних печаток, як свідочтва їх купецького стану, а під кінець обмежили час перебування їх у Царгороді до шости місяців, вимагаючи, щоб руські купці на зиму від'їздили додому. Все це довело до того, що торгівля з Візантією стала занепадати. Всі переговори великокняжих послів із грецькими імператорами ні до чого не довели і Київ примушений був запровадити в себе ті самі правила для грецьких купців. Дійшло врешті до війни Руси з греками, яка у всіх руських людей іще в пам'яті. Але ось тепер, завдяки мудрим заходам великого князя Ярослава, Царгород прислав сказати, що хоче наладнати якось торговельні зносини з Києвом, і приклав свої статті. Віче має обговорити ці статті і виробити свої умови.

Після цього боярин Кукша оголосив грецькі статті і зійшов з коня.

Один за одним почали просити слова у князя київські великі купці. Промовляв Кашкяч, Могута, Курпита, Орша, Чудодив та інші. Всі вони вимагали повернення старих торговельних привілеїв.

Але ось підійшов до трибуни грецький купець Маврокатальон, низько вклонився князеві і заговорив:

— Великий базилевсе! Хоч і чужий я чоловік у вашій землі, але хай буде мені вільно сказати те, що я думаю про цю справу.

Князь дозволив Маврокатальонові говорити.

Грецький купець в імені всього царгородського і корсунського купецтва, що провадить торг із київською Державою, заявив, що купці грецькі так само дуже терплять від торговельних обмежень, як і руські купці, і тому пропонує скласти спільну петицію від купецтва руського і грецького в слов'янських сторонах до царгородського деспота. Про те, щоб вернути відразу колишні привілеї — на його думку, мови нема. Можливо, що до них прийде згодом, коли різні загострення і ще свіжі врази трохи зітнуться. Тепер треба обмежити вимоги до можливого і просити великого базилевса київського, щоб до посольства київського долучити представників від грецького купецтва в землі київській, які б спільно з руським купецтвом виїхали до Царгороду з постановами, що їх прийме сьогоднішнє віче.

Думка грецького купця подобалася всім. Почали давати свої поради інші чужинні купці, що закупували грецький крам у Києві для своїх земель, і врешті віче виробило ниму вимог до грецького імператора, з якими мали їхати до Царгороду спеціальні послы

— Значить, на тому стали? — спитав князь Ярослав, коли всі статті було прочитано.
Може ще хтось бажає додати щось?

Віче мовчало.

— Все, що постановили тут, — сказав князь,

— я добре обдумаю і спишу в статтях для грецьких володарів. Посли наші скоро від'їдуть до Царгороду. Хай грецькі купці виберуть з-поміж себе своїх представників і пришлють їх завтра до великого купецького старости, боярина Кукші. На цьому сьогоднішнє віче розпускаю. Амінь!

Великий князь устав. Встали за ним і всі княжичі та високі гості, що сиділи довкола нього.

Віче скінчилося.

Княжий суд над купцями живим крамом відбувався на майдані перед великокняжим теремом коло мідяних див. Посеред трибуни, застеленої величезним червоним полотнищем, на високому троні сидів великий князь Ярослав, з одного боку його, трохи нижче трона, митрополит Іларіон, з другого — моський архієпископ, а ще нижче від них почесні члени суду — франкські маркізи, королевичі і княжата. Увесь майдан, від мідяних див до Десятинної церкви і від Софійської брами до кручі з боку Подолу, був заповнений людям.

Перед трибуною, скована залізними ланцюгами, стояла купка спійманих угорських, вірменських, жидівських і грецьких купців живим крамом. З боку від них, під охороною осьменників, як стадо овечок, збилися купою невольники, а з другого боку, оточені чернцями святого Княже-Іриненського монастиря, стояла група красунь, яких везли спекулянти на продаж за Джурджанське море¹⁾.

Увагу всіх притягали до себе ці красуні.

¹⁾ Теперішнє Каспійське море.

Були серед них чорноволосі й яснокудрі, чорноокі й синьоокі, білі з лиця і смагляві. Вбрані були вони в одіння різних країв, але більша частина цих дівчат була в строях, які носили в франкській землі.

Боярин Рустич, що провадив слідство, вже виголосив перед великим князем матеріяли судового слідства, свідки були вислухані, слово лишалось за підсудними.

— Що скажете тепер ви високому судові? — звернувся до них боярин Рустич.

Сковані купці стояли якийсь час непорушно.

Але ось з-посеред них виступив наперед найстарший, з довгою сивою біблійною бородою, впав навколішки перед князем, простягнув до нього благально сковані ланцюгами руки і розчуленим голосом заговорив:

— Великий кагане, могутній володарю землі Руської! Каємося в грісі, до якого допровадив нас сатана і ті срібнолюбники, що вже годують десь своїм поганим м'ясом раків у Бористені¹⁾. Винні ми і заслужили на кару. Але, великий княже, головних вивуватців поганого гандлю нема серед нас. З ними розправився народ тої страшної ночі, коли погоріли наші кораблі і були спустошені наші затвори з усім крамом. Наша вина тільки в тому, що ми знали про цей гавдель і не викрили тайни га-

¹⁾ Стародавня грецька назва Дніпра.

небного торгу владі. Кару за це ми понесли вже велику: наші кораблі, наші дома, наші комори з крамом — все те знищив тої пам'ятної ночі вогонь або местницькі руки людей. При нас лишилися тільки грішні душі наші в грішних тілах. Великий кагане й володарю! І ти, митрополите, цісланець Божий! І всі ви, високі княжичі, царевичі і королевичі різних земель! Змилуйтеся над нами і даруйте нам те, що лишилося ще при нас — нікчемне життя наше. У кожного з нас є діти, у кожного є жінки, що не знають, як тепер без нас дітям раду дати. Присягаємося Богом святам, що є один на світі для вас і для нас, присягаємося життям чад наших і кров'ю племен і народів, яка тече в жилах кожного з нас, що ніколи більше, скільки не довелось б жити нам, навіть не глянемо в сторону тих, хто провадить нечестивий і ганебний торг людьми, дітьми Божими — залишіть тільки життя нам!

Він замовк і розпростерся в поросі перед трибуною. Всі інші підсудні впали навколішки і так само припали до землі.

Князь прикликав до себе боярина Рустича і щось тихо сказав йому на вухо. Рустич зійшов з княжої трибуни на своє місце і проголосив:

— Наказом великого князя і Божою милістю володаря землі нашої, вирок суду буде оголошений по нараді, що зараз відбудеться у ве-

ликокняжій палаті. Нікому з майдану не розходитися.

Князь Ярослав устав з місця і в товаристві всіх, що засідали на судовій трибуні, направився до великокняжого терему. Народ залишився на місці.

Нарада тривала недовго. За кілька хвилин великий князь, а за ним митрополит, архієпископ, княжичі і цісаревичі знову вийшли на трибуну.

На майдані запала грєбова типа.

Князь хвилину мовчав. Потім залізним голосом, виковуючи слово за словом, заговорив:

— Я, милістю Божою князь Землі Руської, владою мені даною повеліваю: усім, що стоять під судом нашим, дарую життя. Хоч і не винні вони в ганебному торзі людьми, але знали про цей торг і не повідомили владу, отже заслуговують на кару. Тому наказую: кинути всіх до порубів на тяжке ув'язнення і перетримати їх там на суворому пості три роки. Майно, що забрали в підсудних підчас заколоту, передати до скарбу державного, а скарб подбає про те, щоб із цього майна наділити належно тих, що впали жертвою ганебного торгу, та відіслати всіх до країв, звідки вони походять. Чотирьох зачинщиків незаконної розправи над життям і майном злочинців покарати ув'язненням на рік кожного. Так постановив суд і ствердив я, князь святої великої Руси — во ім'я Отця, і Сина, і Духа святого. Амінь.

Князь, а за ним митрополит, архієпископ

і всі інші зійшли з трибуни і попри уставлену в шпаліри дружину попростували до великокняжкої палати.

Несподівано на ганку княжого терему з'явилася князівна Ганна, швидко підбігла до старого князя Ярослава, низько схилилася і припала до його руки.

— Тату! — з риданням у голосі простогнала вона. — Дозволь мені запросити в гостину до себе всіх тих дівчат, що стоять там на майдані. Вони незабаром від'їдуть кожна до своєї батьківщини і рознесуть по всьому світу вістку про свободу, що дістали її тут, у нашому краї. Але перед тим хай побудуть вони в гостях у тої, що ту свободу за кілька днів тратить...

Князівна похитнулася і була б упала на ганок, коли б хтось із княжичів не підтримав її.

— Що таке? .. Що вона сказала? ... — почувся звідусіль заклопотані голоси княжат, що не чули її слів.

Митрополит Іларіон суворо зсунув свої брови, швидко виступив наперед, обійняв князівну за плечі і, міцно тримаючи її в своїх руках, завів до терему.

Того дня митрополит до пізна просидів із князівною Ганною в її хоромх нагорі княжого терему. На стривожені запити гостей і своїх, що сталося, великий боярин Василь Випата всіх повідомляв, що князівна Ганна несподівано захворувала.

Нарешті прийшов день виїзду князівни Ганни з Києва.

Діставши благословення від батька і матері, після прощання з усіма і після гірко пролитих сліз князівна за допомогою бояришень одяглася в дорогу і, підтримувана під руки, вийшла на красний ганок, коло якого чекало вже кілька золочених ридванів.

Безсилу князівну ледве всадили в повіз. Поруч із нею сів митрополит Іларіон. Більше нікого до її повозу, на бажання князівни, не посадили.

Все вже було готове до від'їзду, коли раптом князівна пригадала собі щось, швидко вискочила з повозу, нахилилася, і митрополит Іларіон побачив, як вона згребла блідою рукою жменю рідної землі, поклала її собі до хустини, зав'язала і, притиснувши до грудей, сіла назад у повіз.

Поїзд, під дзвони в церквах, попри маси народу на вулицях, що обкидував князівну вінцями і квітами, під охороною франкських комонників із королівськими хоруговками на списах, вирушив. Іззаду замикав його відділ княжих

дружинників із боярином Славичем, що мав наказ відпровадити князівну до границь Руської Землі.

Мовчали. Митрополит сидів непорушно із складеними на колінах руками і з низько спущеною на груди головою.

Переїхали стольне місто, великі пригороди, минули густий сосновий бір, що пахнув теплою живицею і чимось тим, чого вже ніколи потім не вбирали в себе груди князівни, й вийшли на простір широких зелених рідних нив.

Митрополит вийшов із задуми, повернув голову до князівни, зосередженим поглядом подивився на її бліде заплакане обличчя й обережно прикрив своєю долонею її маленьку холодну руку.

— Дитино моя! — сказав він тихо. — Тяжко мені говорити з тобою про те, що ти зараз почув від мене, але я пообіцяв по виїзді з Києва це переказати тобі. Той, кого з болем у серці ти залишаєш тут, доручив мені повідомити тебе, що сьогодні ввечері він одягає на себе чернечі ризи й усе життя своє присвячує тяжким подвигам у далекій пустинній обителі. Він добре письменний і в мудрих книгах учений чоловік і вже від завтра починає в своїй келії новий літопис Землі Руської. Просив він мене переказати це тобі і благав тебе назавжди його забути. Благословляє він дороги твої, дитино моя, і ще про одну річ просив

нагадати тобі: про те, що добро і велич держави вимагають від людей іноді дуже болючих, але конечних жертв.

Митрополит замовк.

Князівна непорушно сиділа з блідим, мармуровим, закам'янілим обличчям, в якому не можна було відчитати найменшої тіни якогось іншого виразу, крім безмежного суму.

А навколо, в голубих високостях неба, радісно щебетали над зеленими просторами ланів і веселих нив щасливі жайворонки. Десь у близькому переліску задумливо заворкувала горлиця. А просто перед очима, за сизою смугою рідного обрію, за руським крайнебом, таємниче ховалася в далечині чужа, туманна, загадкова безвість.

1935.

Кінець.

Ціна 7.— нм.

